

Говор мр Марине Курешевић

Вуканово јеванђеље - рани споменик српске писмености с краја 12. века (Чудна судбина једне књиге)

Дан када су Тирило и Методије кренули на пут у Моравску да међу Словенима проповедају хришћанску веру на њиховом, словенском, језику, створивши претходно основно оруђе за ту мисију; прво оригинално словенско писмо – глагољицу, и дотад непостојећи у писаној форми словенски језик (у науци назван старословенским), стилизовавши га под утицајем грчког језика да би био достојан да на њега (са грчког) буду преведене основне богослужбене књиге, у словенској филологији представља почетак словенске писмености којој је посвећен и данашњи дан, као и ова изложба. Како је ширење хришћанске вере текло напоредо са ширењем писмености и обрнуто, на данашњи дан ваља се сетити и почетака писмености код Срба. Њени почети не везују се, како би неко помислио, за крај 12. века и владавину Стефана Немање, а то је време из којег потичу најстарији сачувани споменици српске писмености, међу којима је и књига са којом се данас мало боље упознајемо, већ се прихватање писмености у српским земљама треба поставити у време од два и по до три века уназад, дакле у време византијског цара Василија I (867-886) и касније када је највероватније долазило и до христијанизације Срба. Промењене историјске прилике и политика Византије условили су то да из наредних векова немамо сачуваних докумената српске писмености. Али да је она код Срба у то време несумњиво постојала и то испрва на глагољници, а потом и на млађој ћирилици, а неко време и паралелно на оба писма, сведоче нам, по неким својим језичким особинама, сачувани старословенски споменици – Маријино јеванђеље и Темнићки натпис.

Сазнање да из претходна два и по века немамо сачуваних докумената српске писмености, књигу о којој данас говоримо, Вуканово јеванђеље, насталу на прелазу из 12. у 13. век чини веома вредном, тј. једним од непроценљивих извора српске писмености. Наиме, она се заједно са Мирослављевим јеванђељем, насталим крајем 12. века, убраја у два најзначајнија, али не и једина из тог периода, сачувана споменика на српскословенском језику. Њихова је највећа вредност у томе што они својом палеографијом, правописом, језиком, веома лепим илуминацијама, као и чињеницом да је на њиховом настајању радило више руку добре писарске и илуминаторске културе сведоче о томе да је писменост код Срба имала свој еволутивни ток и дубоку писарску традицију која их је изнедрила.

Иако настали у различитим срединама, први у Хуму, а други у Рашкој, оба ова споменика рано су се нашла у Хиландару, српској духовној престоници на Светој Гори. Тамо су се налазила све до пред крај 19. века када братство манастира Мирослављево јеванђеље поклања Александру Обреновићу, а Вуканово јеванђеље руски археограф и владика Порфирије Успенски односи у Русију, да би се оно већ од 1883. године, као део владине збирке, нашло у Императорској јавној библиотеци у Петрограду где се чува и данас. Оба споменика, нашавши се у новим срединама почела су да привлаче пажњу српских и

руских научника. Међутим, Вуканово јеванђеље је од самих почетака научног интересовања за њега пратила чудна судбина, која га је на неки начин све до данас оставила у сенци Мирослављевог јеванђеља. Могући су различити разлози томе: најпре, његово различито датирање по којем су га неки аутори сврставали у споменике с почетка 13. века, потом његова мања репрезентативност у ликовно-уметничком и палеографском смислу о д Мирослављевог, као вероватно и то што је Вуканово јеванђеље у целости било фототипски објављено тек у другој половини 20. века (1967. године) када је добило и прву значајнију филолошку разраду, за разлику од Мирослављевог које је и пре појаве фотолитографског издања крајем 19. века, било објављивано у деловима и пропраћено филолошким коментарима.

Да пођемо редом. Одређивање времена настанка недатираних споменика писмености по себи је веома сложен и тежак задатак. У том послу, поред палеографије, неких језичких одлика рукописа, касније и помоћу водених знакова хартије, највише помажу записи остављени негде на маргинама књига од стране њихових преводилаца или преписивача из којих се посредним путем реконструише и време настанка рукописа. Тако се и на крају ове књиге налази запис који је оставио монах Симеон, један од њених преписивача. У њему поред осталог стоји да је књига написана за великог жупана Вукана. Ово је податак на основу којег је Стојан Новаковић, видевши Вуканово јеванђеље крајем 19. века на археолошкој изложби у Кијеву и преписавши запис са њега, а касније га и објавивши, закључио да је ово дело преписано за време владавине великог жупана Вукана, дакле у периоду 1201-1208. година. Овај податак ушао је и у каталог поменуте Публичне библиотеке у Петрограду и дуго времена је у науци важио као једино исправан. Јосип Врана је, међутим, у својој студији о Вукановом јеванђељу, на основу иструганих места у запису преко којих је поново исписано Вуканово име скренуо пажњу научне јавности и на другачији став, на који је још и руски научник Срезњевски пре Новаковића указао, а то је да је ово јеванђеље настало у време Стефанове владавине (млађег Немањиног сина) (1196-1202), и да су и оно као и сам запис завршени пре него што су двојица браће заратила и пре него што је Вукан збацио свог млађег брата са престола. Ово друго датирање је свакако веродостојније и помера настанак споменика на сам крај 12. века. Још једино назив јеванђеља, Вуканово, носи успомену на његово погрешно датирање. Исправнији назив споменика, тј. научно веродостојнији, био би по правом наручиоцу књиге или по њеном главном преписивачу.

Вуканово јеванђеље је, као што је напоменуто, за разлику од Мирослављевог било украшено са много мање иницијала, са по једним до два на свакој страни, чији су мотиви иако маштовити скромно изведени у две боје, црвеном и жутом, а нису позлаћени. Међутим, две минијатуре изведене на целим страницама представљају посебну вредност Вукановог јеванђеља. То су: лик Јована јеванђелисте који седи и на колону исписује јеванђеље и слика Христа Емануила на престолу који благосиља. Иако у ликовном смислу мање раскошно од Мирослављевог, оба ова јеванђеља су служила као узор многим илуминаторима 13. века. Са друге стране, стиче се утисак да је Вуканово јеванђеље, као колективно дело више руку, и у калиграфском смислу мање репрезентативно од Мирослављевог и да је, услед шаренила дуктуса, писано неуједначеним типом устава. Међутим, по речима Јосипа Вране, овај назови `недостатак` уједно је и велика предност, јер писари нису припадали нити истој генерацији, нити истој писарској школи, па

проучавање њиховог писма, графиције и језика пружа јаснију слику о културноисторијским приликама у српској средњовековној држави као и о променама у језику тога времена.

Иако је било познато научној јавности још од краја 19. века, чекало се скоро век и по да се оно као комплетан текст појави и у свом фототопском издању које је 1967. године приредио Јосип Врана, у чијем предговору се налази и већ поменути студија о правопису и неким језичким карактеристикама овог споменика. Међутим, ово издање се, по речима Ђорђе Трифуновића, не може назвати правом фототипијом, јер споменик није представљен у изворној величини, на неким страницама су, чак, по његовим речима, исечени и делови текста, нити се са црно-белог снимка може одредити право стање текста. Сам Јосип Врана је, међутим, у предговору своје студије нагласио да је ово издање, за потребе проучавања, настало на основу фотокопија које је за Архив Југословенске академије набавио Владимир Мошин.

И након објављивања Вранине језичке студије о Вукановом јеванђељу, судбину ове књиге наставиле су да прате научне дилеме око појединих питања, од којих су неке прерасле у праве заострене научне спорове, а тичале су се, пре свега, питања којем типу апракоса оно припада, што је повезано и са питањем предлошка, а потом и питања броја писара који су учествовали у настанку ове књиге. По питању типологије пуних словенских апракоса, Вуканово јеванђеље се данас сврстава у распрострањенији, тзв. мстиславски тип, те се везује за руску традицију пуног апракоса, док је Мирослављево јеванђеље уз још један средњобугарски текст из 14. века редак репрезент тзв. мирослављевског типа апракоса, вероватно глагољског охридског порекла. Типолошка сродност староруских и јужнословенских апракоса оличена у Вукановом јеванђељу представљала би руски утицај на Балкану до којег је дошло крајем 12. и почетком 13. века, посредством светогорских манастира. И друга дилема је данас решена. Иако је првобитно палеографском и ортографском анализом коју је сповео Јосип Врана утврђено да је на споменику радило пет писара, а нешто касније анализом Митра Пешикана то оповргнуто закључком да је на рукопису радило осам руку, при том треба напоменути да су неки писари написали веома кратке секције, обе анализе се у битним детаљима слажу: а то је, као прво, да је смењивање писара карактеристично за први, мањи део споменика, а да је други и много већи део текста дело једног човека, монаха Симеона, који је и оставио запис на крају књиге, и као друго, оба научника су дошла до закључка да један писар, по својим језичким и ортографским карактеристикама, не припада истој писарској школи као и други писари, иако то различито образлажу. У целини гледано ортографија овог споменика добар је узорак за проучавање развоја рашке школе писања, јер се у њему, за разлику од Мирослављевог јеванђеља, јавља и писање прејотовних ја и је на почетку речи и слога, али не доследно. Језичка анализа показује да су у њему спроведене све оне фонетске промене које су карактеристичне за српску редакцију старословенског језика 12. века, док се иновације на плану морфологије појављују у мањем обиму и још увек нису стекле статус норме.

Од обелодањивања овог споменика научној јавности до данас, некако је највише пажње привлачио запис монаха (старца) Симеона, главног писара ове књиге, остављен на полеђени последњег листа јеванђеља. Овај запис се у оквиру три тетраде, у новије време рестаурираног текста јеванђеља, нашао на изложби Из прошлости манастира

Хиландара, одржаној током јесени 1998. и пролећа 1999. године у Галерији САНУ. Ђорђе Трифуновић је том приликом запис поново пажљиво разгледао, лабораторијски испитао, преридио и објавио га у књизи Са светогорских извора (Београд, 2004: 85-86).

Запис је писан у два ступца, знатно ситнијим писмом од писма јеванђеља. Уједначеност боје и нијансе мастила потврђују да га је монах Симеон написао у даху, не саставивши претходно за њега концепт, што је био обичај неких средњовековних преписивача који су остављали дуже записе на крају преписане књиге. Стога је наш писар током и након писања радирао (тј. стругао) нека места и преправљао текст.

Сам текст записа показује се као веома занимљив са текстолошког становишта, јер отвара многобројна питања. У првом делу записа монах Симеон нам казује личну историју до доласка у место где ће преписивати јеванђеље. Најпре је, како каже, као монах живео у манастирском општежићу, а потом је желећи да се ода већем подвигу, решио да га напусти и да се осами. У том делу, могуће је, крије се моменат кад се у преписивању књиге прешло са колективног на индивидуални рад. То отвара до данас нерешено питање да ли је књига у целости настала у некој писарској радионици, или је тамо настао само њен први део. Потом је и само место (у пећи (Пећи) у граде Расе) које монах Симеон бележи као оно у којем је писао или завршио писање јеванђеља, што је у вези са претходно реченим, изазвало дилему у научној јавности да ли се у речи крије микротопоним Пећ или народни облик апелатива пећина (српскословенски). У одгонетању овог питања велика помоћ стигла је од археолога. У околини Новог Пазара, на врху брега Градина, нађени су и конзервирани остаци старог утврђеног града, испод којег су, у поткопини стеновитих литица, нађени очувани трагови пећинског манастира. Стога, Ђорђе Трифуновић закључује « да утврђени град на врху брега градине може бити Рас, а да у 'Орловој пећини' треба видети Пећ (пећ).» И на крају, у наставку записа иза речи написане сије књиге својему господину велијему жупану следи једанаест редова израдираног текста у којем је, свакако, следило име наручиоца књиге и развијена апозиција у виду посвете. У писању записа и брисању тек написаних редова ухваћен је историјски тренутак. Личност којој монах Симеон првобитно упућује посвету била је сигурно велики жупан Стефан, син Немањин, али, пошто је његов старији брат Вук, у пролеће или лето 1202. нагло упао у Србију и протерао свог брата са престола, монах Симеон брише тај део текста. Вуканово име стоји написано преко радираног делог текста у другом, последњем делу записа у којем је описана борба Немањиних синова која је монаха Симеона испунила ужасом. Он не слави Вукана и његову победу, већ само констатује да му је Исус Христос по милости својој предао власт над свим српским крајевима

Нека нас на Дан словенске писмености прича о једној веома важној књизи са самих исходишта писмености код Срба опомене, још једном, на то да је њена највећа величина у томе што у себи крије богато културно наслеђе које сведочи о непрекинутом континуитету рукописне традиције од самих почетака заједничке старословенске писмености све до стварања оригиналне српске књижевности.

Мр Марина Курешевић

